

רונה יונה

נהיה כלולו חלוצים: תנועת העבודה והעלייה מפולין 1923-1936

ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, 2021, 386 עמודים

ב-1984 הופיע החלק הראשון של ספרו של ישראל אופנהיים תנועת החלוץ בפולין 1917-1929, וב-1993 הופיע החלק השני, תנועת החלוץ בפולין 1929-1939, שני כרכים עבי כרס (יחד כ-1200 עמודים) וגדושים בפרטים. ספרה של רוני יונה קריא ומגובש בהרבה, וגם נסמך על מקורות חדשים. ספרו של אופנהיים, היא כותבת, "הוא המקיף והביקורתי בין חוקרי החלוץ, ועבודתו משמשת בסיס לספרי", אבל ספרו "נותן במידה רבה במסגרת הנרטיבית שעיצבו ראשי החלוץ ונסמך על מושגים בני הזמן". בין היתר היא מכוונת בוודאי לטענה של אופנהיים, שהחלוץ היה תנועה "בעלת תכנים ייחודיים ותודעה עצמית מפותחת" ואידאולוגיה משלה. מחקרה, לעומת זאת, מציע מסגרת נרטיבית חלופית ומושגים חדשים, ומדגיש את תלותו של החלוץ בתנועת העבודה הארץ-ישראלית.

לא אדרש כאן להשוואה בין ספרו של אופנהיים (החלק השני) לספרה של יונה, אך תחילה אברר מהו "הנרטיב החדש" שהיא מציעה, שבא לידי ביטוי כבר בשם שנתנה לספרה. החלוץ לא נזכר בו, אלא "תנועת העבודה והעלייה מפולין", שכן לשיטתה תנועת החלוץ לא הייתה ישות אוטונומית שייצרה "תכנים ופעולות", והתפתחותה לא הייתה תוצר של "תהליך פנימי", אלא כבר משלב מוקדם היא כוונה על ידי התנועות הקיבוציות הארץ-ישראליות והייתה זירה להתמודדות ביניהן, ובעיקר מקור לגיוס עולים לתנועות הקיבוציות.

במילים אחרות, החלוץ הוא נקודת המוצא לדיון, והוא מוצג כחלק מ"רשת ארגונים שמרכזם בארץ ישראל שמטרתם להפעיל ולכוון ציונים ויהודים בגולה". הוא היה "אחד הדגמים שייצרה תנועת העבודה, ואולי המוצלח שבהם"; "דגמים" שהיו חלק מ"רשת טרנס-לאומית" ציונית. היא כותבת ש"גישת טרנס-לאומית בחקר היהדות בוחנת כיצד זיקות בין יהודים כפרטים או כמוסדות ותנועות עיצבו את החיים היהודיים בארצות השונות". השימוש במושג הזה לתיאור מערכת הקשרים בין היישוב ובין יהודי פולין, נושא שהמחקר כתב עליו לא מעט, נראה לי אופנתי ומוגזם. גם אין בספר דיון באופן שבו עיצבה (אם עיצבה) תנועת החלוץ את החיים היהודיים בפולין ביחס לחלקם מוסדות אחרים ותנועות אחרות בעיצוב החיים שם, כפי שאין דיון בחלקה בעיצוב החברה היישובית ביחס לחלקם של אחרים. בכל מקרה, החלק של החלוץ בעיצוב החברה היהודית רבת הפנים בפולין בין שתי מלחמות העולם היה שולי במקרה הטוב.

כאן דרושים כמה נתוני רקע. ערב מלחמת העולם השנייה חיו בפולין כ-3.5 מיליון יהודים. בשנים 1921-1938 מנתה ההגירה היהודית מפולין יותר מ-400,000 נפשות. בשנים 1919-1939 עלו מפולין לארץ ישראל כ-140,000 יהודים, מתוכם רק כ-23,000 או 24,000 היו חברי החלוץ. בסתיו 1925 מנתה התנועה בפולין ובגליציה כ-12,000 חברים, ובשיאה, בקיץ 1933, כ-50,000. דומה אפוא שקשה להגדיר את החלוץ "תנועת המונים", תנועה ש"סחפה אחריה המונים", ובוודאי לא "תנועת המונים חלוצית". המחברת גם מזכירה לנו שצריך להתייחס ביותר משמץ של חשדנות לנתונים האלה, ובעיקר לנתונים משנות השלושים, שכנראה נופחו כדי להשפיע על חלוקת הסרטיפיקטים. אוסיף לשם השוואה, כי בשנת 1927 היו בבית"ר בפולין 33,000 חברים, ובשיאו, ערב המלחמה, מנה הארגון בפולין כ-50,000 חברים. דומה כי העובדה שהחלוץ היה תנועה אמורפית, שהישגיה לא היו רבים, היא זו שהניעה את המחברת לכלול אותה בתוך "רשת" רבת שלוחות של ארגונים ומוסדות.

הופעת החלוץ ופעילותו, כמו הופעת ארגונים יהודיים אחרים ופעילותם, לא הייתה מתאפשרת ללא חופש ההתארגנות והפעולה בכל התחומים שהרפובליקה הפולנית העניקה לכל הארגונים והמוסדות היהודיים, מימין ומשמאל, ובכלל זה הקמת קיבוצים ("הכשרות") והפעילות של השליחים מארץ ישראל. המחברת כותבת כי "הניצחון של השמאל הסוציאליסטי על הימין הציוני בפולין הוא סיפור יוצא דופן על רקע התחזקות הימין ברחבי היבשת", ומתעלמת ממעמדו של הבונד בציבור היהודי בפולין, מכך ש"השמאל" כמעט שלא היה מעורב בפוליטיקה הפנימית הפולנית, ושהשלטון הפולני ראה ב"שמאל" (וגם ב"ימין") גורם חיובי בגלל היותו מאיץ להגירת יהודים מפולין.

מספר החברים ידע במשך התקופה תנודות של גאות ושפל כתוצאה מהמצב בפולין, ממדיניות העלייה הבריטית ומהמצב הביטחוני והכלכלי בארץ ישראל. כבר בקיץ 1933 כתב בן-גוריון: "באים אלינו [מצביעים] מפני שנראה להם כי אנו הצינור לעלייה. אם אנו לא נהייה אותו הצינור – ינהרו למקום אחר. הרעיונות שלנו משכו את הנוער בשנים הקודמות, כרגע יש גם גורם אחר לגמרי: העלייה, ואלה ילכו לאותו המקום ששם תהייה הקונטרול לעלייה". וזאת לא הייתה דעת יחיד. רוב העולים לא היו אפוא חלוצים אלא מהגרים ("חלוצים סתם"), ואחרי הקמת הסתדרות העובדים הכללית ומוסדותיה בסוף 1920 היא הייתה הארגון היחיד בארץ ישראל שהיה לו מענה לצורכי הקליטה של העולים "הפועלים" חסרי ההון.

*

הספר עוסק בשני עניינים עיקריים. מצד אחד בתיאור הפעילות של החלוץ בפולין, ובעיקר של רשת הסניפים, שהייתה פרוסה ברחבי פולין, ובמיוחד "ההכשרות", ומצד אחר בתיאור המעורבות העמוקה של תנועת העבודה, ובראש ובראשונה של שלוש התנועות הקיבוציות הארץ-ישראליות, הקיבוץ המאוחד, הקיבוץ הארצי

וחבר הקבוצות, שהתחרו על ההשפעה בחלוץ וביקשו, בהצלחה חלקית, לכוון את העולים לחיי הקיבוץ, ובד בבד להיעזר בחברי החלוץ בפולין במאבקים על ההגמוניה בהסתדרות הציונית.

אשר לסניפים, ערב מלחמת העולם השנייה היו לחלוץ בפולין כ-650 סניפים, ומספר החברים בהם היה קטן. (למשל, ב-1924 היו כ-6000 חברים ב-225 סניפים, דהיינו פחות מ-30 חברים בסניף במוצא; ובשנת 1933 כ-24,000 חברים ב-507 סניפים.) להלכה היו הסניפים הבסיס ה"עממי" של התנועה, אבל הם לא היו יותר ממקום של מפגש חברתי והשתתפות החברים הרשומים בפעילות הסניף, ולכן לא ברור איך לדעת המחברת היו הסניפים "חלק ממרקם החיים של העיירה בפולין", לבד מהעובדה שב-1933 היו מקור לגיוס פעילים במערכת הבחירות הלוהטת לקונגרס הציוני ה-18. לאמיתו של דבר נראה, כי הנוכחות של החלוץ בהוויה היהודית בפולין והשפעתו עליה הייתה שולית.

ואשר ל"קיבוצים" (ההכשרות), אלה נחשבו ל"גולת הכותרת של התנועה והצינור לעלייה". הפרקים על ההכשרות (הפרקים השני, השישי והשביעי) מביאים תמונה "חיה", נקייה מאידאליזציה, של חיי היום-יום של ההכשרות. אשר להקשר "הפולני", ההכשרות היו "מרד" בהוויה היהודית בפולין, ונתנו ביטוי לערכים של עבודת כפיים ("פולחן העבודה") ולחיי שיתוף ושוויון גם לנשים. אבל החברים לא זכו להכשרה מקצועית של ממש, ורק עשרות בודדות של חלוצים מבין הרכבות שעברו בהכשרות החלוץ בשנות השלושים קיבלו הכשרה חקלאית. "הצלחתה הממשית של ההכשרה להכשיר אלפי פועלי כפיים הייתה חלקית", כותבת המחברת, הנוער היהודי לא נמשך אליה, ו"רבים מבני הזמן פקפקו בתועלתה". בד בבד המחברת נסחפת לאידאליזציה כשהיא כותבת כי "קיבוצי ההכשרה ייצגו את ערכי החיים החדשים הנוצרים בארץ ישראל, את העתיד. הם התבדלו מסביבתם היהודית בפולין וביקרו אותה, וסימלו בנייה מחדש של אינטימיות וסולידריות יהודית מול הקהילה היהודית השסועה", אבל מיד היא מסתייגת, וכותבת שההכשרות ייצגו חזון מסוים של סולידריות יהודית שעוצבה על פי ערכיה של תנועת העבודה הציונית. "לעומת זאת, הצלחתו הסמלית של פולחן העבודה הייתה מעל שיעור". ברם האומנם ההכשרות בפולין הן שהולידו את הפולחן הזה, והפכו את ה"עבודה" לסמל? ברל כצנלסון לפחות חשב אחרת אחרי ביקורו בפולין בספטמבר 1933. הוא לא התרשם מה"רומנטיקה" של ההכשרות ומהחלוציות המדומה. יצחק טבנקין היה שותף לביקורת הזאת, ומצא בהכשרות "אנשים אנוסים [...] חיי שקר וניבו [רמה תרבותית] נמוך. החלוץ הפך לזירת התגוששות בויכוח למי מבין מבקשי העלייה זכות ראשונים".

אולי התפקיד החשוב ביותר שמילא החלוץ בפולין היה במישור הפוליטי, כלומר התפקיד שמילא חלקו במאבק נגד התנועה הרביזיוניסטית על השליטה בקונגרס ה-18 בקיץ 1933. הפרק הזה בספר הוא התיאור המפורט ביותר המוכר לי של מלחמת הבחירות שהתנהלה בחודשים שקדמו לקונגרס (ועל רקע הרצח של חיים

ארלוזורוב ב-16 ביוני). חברי החלוץ גויסו לתעמולה ולהפצת שקלים (דמי חבר להסתדרות הציונית שהעניקו זכות הצבעה), וכ-25,000 מהם רכשו שקלים, או שאלה נרכשו עבורם, והם הצביעו. בפולין זכה "גוש העבודה" ב-91,000 קולות, לעומת 22,000 בבחירות לקונגרס ה-17, וזה מתוך 215,000 מצביעים. החלוץ היה אפוא שחקן חשוב בפוליטיקת ההמון הקצרה, ובכינונה של ההגמוניה של תנועת העבודה בתנועה הציונית וביישוב; תפקיד שלא אותו נוסד למלא, ולא הועיל לו בשנים העוקבות. אם כן, החלוץ מילא תפקיד בכינון ההגמוניה של תנועת העבודה, הגמוניה שהפקידה בידיה את חלוקת הסרטיפיקטים ל"עובדים" (קטגוריה c), והייתה הגורם המרכזי לגידול הזמני של חברי החלוץ, אבל גם לעלייה גדולה יותר של "עובדים" לא חלוצים.

ברשות המחברת היו מקורות שלא היו בפני מי שקדמו לה, ומהם ארגה סיפור כתוב ברהיטות. אף שנראה לי שהיא מפריזה בחשיבותה של תנועת החלוץ ומתהדרת בתאוריות מיותרות, הספר מוסיף נדבך חשוב להיסטוריוגרפיה של יהודי פולין בין שתי מלחמות העולם וכן לתולדות העלייה לארץ ישראל.

יעקב שביט

אוניברסיטת תל אביב